

УДК 001.32(497.5):39"195/201"

Мирослава Карацуба
(Київ)

ДІЯЛЬНІСТЬ ІНСТИТУТУ ФОЛЬКЛОРИСТИКИ ТА ЕТНОЛОГІЇ м. ЗАГРЕБА У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ: КЛАСИЧНІ КАНОНИ ТА ІННОВАЦІЇ

Сучасна європейська фольклористика по-новому трактує багато традиційних питань: як методологічних, так і теоретичних. Серед них – і сучасні дослідження в галузі хорватської фольклористики й етнології, зокрема напрацювання представників одного з прогресивних центрів сучасної хорватської фольклористики та етнології – Інституту етнології і фольклористики.

Ключові слова: фольклористика, завдання і функції фольклору, культурна антропологія, етнологія.

Современная европейская фольклористика по-новому рассматривает традиционные вопросы: как методологические, так и теоретические. Среди них – и современные исследования в области хорватской фольклористики и этнологии, в частности разработки одного из прогрессивных центров современной хорватской фольклористики и этнологии – Института этнологии и фольклористики.

Ключевые слова: фольклористика, задачи и функции фольклора, культурная антропологія, этнологія.

In spite of the active interest of cultural public and scientific circles of both countries to humanitarian researches of the near Slavic countries, many important questions require ascertaining yet. Among them there are also modern investigations concerning the Croatian specialists in folklore and ethnology. So, considering the circle of interests of the modern Croatian researchers, in particular, we imply the research workers of the Croatian Academy of Sciences and also the representatives of one of the progressive centres of the modern Croatian studies in folklore and ethnology – Institute of Ethnology and the specialists in folklore from University of Zagreb.

Keywords: folkloristics, the tasks and functions of folklore, cultural anthropology, ethnology.

Новий період у розвою Інституту Етнології і фольклористики м. Загреба розпочинається в останнє десятиліття ХХ ст. – із 1991 року. Вже в 1970-х і 1980-х роках виникає пильний дослідницький інтерес, що поширюється за межі сфери усної народної творчості. Йдеться, зокрема, про спроби проаналізувати зразки електронного листування як різновиду етнографічного тексту і приватної культури (Олександра Мурай, 1977 р.), правильно оформити та подати в літературі розповіді з повсякденного життя як жанр сучасної усної народної прози і як важливу складову частину усної історії (Майя Бошкович-Стуллі, 1984–1988 рр.), а щоденникові записи – як погляд на історію з позицій окремої пересічної особистості (Дівна Зечевич, 1985 р.). У 1990-х роках простежується тенденція до розширення дослідницьких об'єктів – від окремих, скажімо, ексклюзивно показових студій з

усної народної творчості до аналізу *усних традицій* хорватів у цілому (йдеться і про усні нелітературні форми). Корені цього явища варто шукати в сучасній антропології, жанровій теорії М. Бахтіна та баузінгерівському теоретичному поділі на *формули* і *форми*, що його в 1990-х роках підтримали хорватські етнологи та фольклористи, зокрема І. Лозиця. Фольклористичні інтереси тодішніх дослідників не обмежувалися, безперечно, лише усними традиціями хорватського народу. У 1970–1980-х роках існувала достатньо показова суперечливість, подекуди навіть опозиційність, між суб'єктом і об'єктом, синхронією і діахронією, усною і писемною культурою, текстом і контекстом. Факхівці спостерігають за явищами, характерними для тодішньої науки, скажімо, трансформаціями фольклорних жанрів, співвіднесеністю фольклорних традицій та сучасних культур.

Отже, постмодерні віяння в Інституті – не випадкове явище, а, скоріше, результат поєднання ознак структуралізму і контекстуальної фольклористики, яку найчастіше презентують представники середнього і молодшого покоління науковців, до праць яких залучено хорватську і світову теоретичну базу, креативно побудовано її з використанням потенціалу попередників.

Так, у 90-х роках минулого століття поціновувачами і критиками відкритого постмодерного середовища з його застарілими і новими теоретичними концепціями, серед яких чимало інтердисциплінарних та гуманістичних дослідницьких парадигм, що мають на меті по-новому осмислити і використати вже існуючі напрямки аналізу літератури, музики, театру, фольклорних образів, виявлено бажання, аби при аналізі дихотомію (і дуалізм) фольклористики й етнології було збагачено за рахунок постмодерної етнографії. Така тенденція простежується в роботі молодшої інститутської дослідниці-фольклористки Мірни Велчич, яка звернула особливу увагу на автобіографічну прозу й усні розповіді з життя.

Під час війни в колишній Югославії та в післявоєнний період побачило світ чимало цікавих фольклористичних видань, серед яких хотілося б згадати *Strah, smrt i otpor: ratna etnografija, Hrvatska 1991–1992* («Страх, смерть і протистояння: військова етнографія, Хорватія, 1991–1992») під редакцією Ч. Фельдмана, І. Пріци, І. Сеньковича (1993). У праці узагальнено результати ранніх інститутських теоретичних набутків дослідження актуальних для тодішньої Хорватії подій у світлі нових віянь в антропології. Записи цих усних оповідань, розповідей та свідчень своїм змістом руйнують існуючі поетичні і генологічні уявлення, що побутують у сучасній фольклористиці і літературознавстві, а також в історіографічних та етнологічних розвідках, які передбачають нові прагматико-семантичні підходи.

Наукова діяльність Ренати Ямбрешич Кірін, початок якої припадає на зазначений період, якраз і пов'язана з розглядом оповідань, у яких фігурують військові події, реалії, батальні сцени, майстерно відтворено емоційний стан учасників та очевидців подій. Наукові студії дослідниці характеризуються інтересом до тео-

ретичних і методологічних проблем, до вирішення яких фольклористка підходить із залученням антропологічних підходів, відомих під поняттям *нової етнографії*, із використанням соціологічних та історичних досліджень в окремі періоди і соціальних феноменів на основі усних джерел і автобіографічно-мемуарних текстів «звичайних людей». У магістерській роботі *Usmena kazivanja o životu: problem pragmatike i semantike pripovjednog teksta* («Усні розповіді про життя: проблеми прагматики і семантики оповідного тексту») авторка розглядає розповідь про власне життя і як явище комунікації, що визначає його прагматичні аспекти, і як фольклорний жанр, який формується на семантичній основі усвідомлення світу, що його запропоновано у текстових записах. Вже після завершення магістерських студій авторка продовжує аналізувати, у який спосіб в оповідях зі свого життя визначаються і функціонують особисті, етнічні та запозичені ідентичності, і як власна майстерність фігурує як легітимне джерело. Показовим у цьому відношенні є також її докторське дослідження *Svjedočenja o Domovinskom ratu i izbeglištvu: književnoteorijski i kulturnoantropološki aspekti* («Свідчення про Громадянську війну і вигнанців: художньо-теоретичні і культурноантропологічні аспекти»), у якому особливе місце відведено моральним, епістемологічним та дисциплінарним проблемам збирання, аналізу й інтерпретування особистих розповідей і автобіографічно-мемуарного дискурсу учасників бойових дій і тих, хто потерпав під час бойових дій у тилу, беручи до уваги історіографічні питання та медійний дискурс про Громадянську війну.

Подібний аспект привертав увагу й інших фахівців, розгляд хорватських оповідань про війну не обмежувався лише теоретичними і методологічними питаннями автобіографічної прози чи аналізом свідчень як жанру усних фольклорних текстів. В основу їхнього дослідницького доробку покладено усвідомлення суспільного значення цих розповідей для наукового дискурсу, при цьому часто спостерігається явище деперсоналізації і навіть певної інструменталізації свідчень, що призводить до зниження емоційного забарвлення індивідуальних розповідей. Поєднуючи використання фольклористичних,

антропологічних і художньо-теоретичних складників при зображенні військових повсякденних подій, згадані автори не свідомо взяли активну участь у легітимізації хорватських етнографічних військових реалій.

У подібному методологічному ключі здійснюється й осмислення театрознавчих і психоантропологічних аналітичних засад у працях Лади Чале Фелдман, І. Сенькович, І. Прици, які пишуть про певні політичні ритуали як своєрідну театралізацію подій, про функціональні ознаки проти військових акцій та про роль мистецького театру в політичних явищах. Етнографічні розвідки про війну продовжують з'являтися й надалі, поруч з іншими театрознавчими, етнотеатрознавчими і фольклористичними працями.

Л. Фелдман заявила про себе в цей хронологічний період працями, присвяченими питанням театрознавства, структурної процедури *театру в театрі*, проте більшу увагу авторка приділила саме проблемам фольклористичної теорії, специфіці хорватського етнотеатрознавчого дослідження, антропології театру, а також сучасних хорватських і зарубіжних антропологічних студій. Важливий аспект – у фольклорних формах зі сценічними елементами (весілля і карнавал) було знайдено витoki процедури метатеатралізації, що їх авторка досліджує на базі творів Марина Држича та Іве Войновича.

Зауважимо, що новою загальною тенденцією всіх без винятку фольклористичних праць, підготовлених в Інституті, є важливі постструктуралістські підходи до художніх текстів. У розповіді суб'єкта відбивається його особиста індивідуальність: існує власне бачення світу, іншим же особам відводяться інші, локальні ролі. У докторській дисертації Вілко Ендтрассер, ставлячи перед собою мету класифікувати літературні та позалітературні жанри, формулює таке питання: як деякі усні жанри функціонують у суспільній та літературній комунікації. Автором включено до наукового обігу тематичний і ситуативний поділ на *усні (розмовні) жанри*, притаманні повсякденному сучасному суспільству, урбаністичному середовищу, і *фольклорні жанри*, які характерні для усного розмовного середовища, де ця традиційна складова частина значно сильніша. У творах хорватських авторів відбито специфіку

та функції усних фольклорних жанрів у межах художніх текстів, визначено нові можливості їх художньої інтерпретації.

Загалом можна твердити, що молода генерація фольклористів демонструє своєрідне свідоме повернення до старих підходів при інтерпретації текстів у світлі антропологічного вчення. Так, наприклад, Вілко Ендтрассер у магістерській роботі, присвяченій прислів'ям, контекстуально звертається до моделі виразів-формул і проблем перенесення значення в метафоричних виразах, запозичених із народної творчості, а Сімона Делич аналізує особливості сюжетної структури балади – добре дослідженого жанру. Інтерес до семантичних характеристик тексту зумовлений не лише самою необхідністю розширення сфери фольклористики за рахунок інших наукових дисциплін, проте, безумовно, органічно пов'язаний із міждисциплінарними студіями науковців. Семантична інтерпретація текстів наближає фольклористичні праці до антропологічних досліджень культурних пам'яток. Дефініцію фольклору як різновиду «мистецької комунікації у малих групах» (чи «мистецькі контактні комунікації») більшість фольклористів сьогодні вважає завузкою, відтак знову відчутною стає потреба редефініювати фольклористику як науку і визначити предмет її дослідження з нових позицій. Проте наведені вище праці не варто однозначно зараховувати до спроб розширення фольклористичних учень за рахунок інших естетичних напрямків. Дев'яності роки минулого століття окреслили нові наукові терени, запропонували нові творчі результати, зокрема окремі наукові фольклористичні студії, антології, проте і систематизували наукові надбання попередників – майже п'ятдесятирічні наукові розробки в галузі усної народної творчості, літератури на народній основі, народного театру в Інституті, враховуючи теоретичні засади та полівалентне значення фольклористики як науки. Так, вже у другій половині 80-х років ХХ ст. Д. Зечевич поступово скеровувала свої дослідження на терени народної творчості в напрямку релігійної народнопоетичної тематики. Усні народні оповідання з попередніх століть розглядалися і як різновид комунікації з найширшими прошарками суспільства, звідси – його діалогічний і нерідко полемічний

характер. У 1990-х роках увага авторки фокусується навколо полеміки, що точилася в хорватській літературі минулих століть і була пов'язана із церковним розколом у країні.

Відома дослідниця Ліліяна Маркс систематично досліджує архівні та історико-літературні дослідження загребських усних оповідань, наприклад, у книзі *Vekovečni Zagreb: zagrebačke priče i predaje* («Віковичний Загреб: загребські притчі і легенди»), що побачила світ у 1994 році. У ній представлено історії із Загреба і про Загреб. У масштабній вступній частині в стислому вигляді викладено зміст окремих легенд та реальні історичні події, на базі яких вони виникли. Від дослідження народних переказів, пов'язаних із минулим Загреба, авторка переходить до дослідження загребських усних традицій у творах хорватських письменників. Вочевидь це було пов'язано не лише з аналізом традицій народних текстів та з особливостями оригінальних творів хорватських письменників, а й зі спробами розгляду сучасних актуальних питань із теорії літератури, теорії інтертекстуальності, тлумачення змісту і форми текстів, співвідношення термінів текст – метатекст (метарозповідь – метанарація) та інтертекст. Із подібних позицій розглядаються художні твори Августа Шеноа: поезія, романи «Золото ювеліра» і «Селянський бунт» тощо. Залучення народних традицій (цілі оповідання, фрагменти, парафрази, асоціації, вірування) та історичні джерела розглядаються як інтертекстуальні фрагменти, що їх включено до художніх текстів.

Про використання фольклорних здобутків поза контекстом, у якому їх сформовано, а також їх використання в політичних цілях авторка пише у праці *Zagrebačka usmena tradicija između ljubavi i politike* («Загребська усна традиція між любов'ю і політикою»). Вона розглядає, як елементи традиційної культури, що раніше існували в локальних чи регіональних вимірах і мали свої достатньо вузькі значення та функції, сьогодні розширюють межі побутування, виконують нові завдання, переважно пропагандистсько-політичного характеру. До сентиментальної місцевої перспективи часто досить органічно залучаються складники політичного характеру. Останнє, у свою чергу,

свідчить про появу нового усвідомлення історичних подій, нової історіографічної практики. Дослідниця ставить перед собою завдання – продемонструвати, як народнопоетичні зразки можуть підтверджувати життєздатність традиції, а також виступати доказом ідентичності нації.

Захист традиційних ознак хорватської культури, окреслення жанрових ознак усної народної творчості в історичній діакронії, друк невиданих досі збірок хорватських народнопоетичних зразків у нові часи є особливим для покоління, яке постраждало у Громадянській війні і для якого фольклорний матеріал представляє виняткову (не лише естетичну) цінність у хорватській традиційній культурі. Йдеться, зокрема, про рукописні збірки з колекції Матиці хорватської, *Zbornika za narodni život i običaje HAZU* («Збірника матеріалів з народного життя і звичаїв Хорватської Академії наук і мистецтв»), а також про документацію Інституту етнології й фольклористики, що залишається позачерговим завданням. Тут продовжується діяльність з попередніх періодів, що розпочалася з виходом монографій, що їх було підготовлено на базі досліджень 1950–1960-х років.

Три антології – *Zmaj, junak, vila* («Змій, герой, віла»; упорядник Давор Дукич, 1992 р.), *Žito posred mora* («Жито посеред моря»; упор. Майя Бошкович-Стуллі, 1993 р.), *Tanahna galija* («Плавуча галера»; упор. Таня Перич-Полоньо, 1996 р.) – репрезентують Далмацію у всій багатоманітності її народнопоетичних зразків. Дослідження Делорка, присвячені народній творчості зазначеної території, відкрили для фахівців ще живі, наявні сьогодні залишки епіки, яка у всій своїй багатоманітності представлена в наукових студіях Дукича. Народні поетичні зразки дають змогу говорити, що в Хорватії існує масштабний корпус епічних творів, які з позицій естетичних і поетичних відрізняються від тих, що були окреслені протягом попередніх століть у південнослов'янській епічній традиції. Про багату епічну спадщину Далмації свідчать і більш пізні критичні видання цілих рукописних збірок, починаючи з XIX ст. Наслідуючи Делорка, Т. Перич-Полоньо в антології хорватської народної лірики з Далмації (йдеться про вже згадану «Плавучу галеру»), намага-

ється у вступних заувагах завдяки широті наведеного матеріалу і додатків виявити взаємозв'язок між поетичними характеристиками та науковими засадами.

Книга *Usmene pripovijetke i predaje* («Усні розповіді й вірування»), підготовлена у 1997 році дослідницею М. Бошкович-Стуллі, жодною мірою не є відновленим і розширеним виданням більш ранньої книги *Pet stoleća hrvatske književnosti* («П'ять століть хорватської літератури», 1963 р.), підбором текстів і науковим апаратом вона об'єднує авторські теоретичні знання, що їх викладено у вступній частині, стислій, проте в той же час такій, що містить повний перегляд історії усних оповідань у Хорватії. Тексти представляють читачеві точний запис на базі всіх хорватських говорів з усіх без винятку регіонів, залучено також тексти народних оповідань, зібраних за межами Хорватії – з Боснії, Угорщини, Словаччини, Австрії. Дотичною тематично до цього видання стає книга *Priče i pričanje* («Розповіді і оповідання») М. Бошкович-Стуллі, що побачила світ у 1997 році. У ній авторка ставить завдання – стисло представити результати столітньої європейської та світової фольклористики, визначити місце хорватських студій у цій складній системі. Ця книга й дотепер є найповнішим переглядом феномена народних оповідань у хорватів.

Підбиваючи підсумки діяльності Інституту етнології й фольклористики за двадцятирічний період (1990–2011), хотілося б зауважити наступне. Фольклористика у світлі уявлень сучасних науковців-фахівців постає синкретичним і полівалентним предметом, із позицій методології вона є *a priori* інтердисциплінарною наукою (чи принаймні полідисциплінарною), у будь-якому разі еклектичною. Залучення синхронічного аспекту під час дослідження фольклорного процесу, відкритість для інших естетичних явищ виявилися важливими складниками в роботі сучасних етнологів на шляху дослідження актуальних показових явищ, важливих як для колишнього, так і для нинішнього повсякденного життя представників певної нації. Сучасні фольклористи добре усвідомлюють важливі чинники, що обумовили появу терміну «фольклор», який увібрив у себе ознаки індивідуальної свідомої творчості представників народу. У світлі

опозиції різнопланових культур це поняття функціонує як «потонуле культурне добро», воно й досі існує як романтична, ностальгічна, позитивно забарвлена багатозначна категорія. На сьогоднішній момент, який характеризується пробудженням національних і релігійних тенденцій, фольклор потрапляє до медійних засобів, виконуючи нові символічні ролі. На першому плані в європейських, зокрема хорватських, фольклористичних дослідженнях перебувають питання етичного характеру. На думку вчених, настає час для редефініювання фольклору, фольклористична теорія може бути побудована (чи розбудована) саме на основі культурного діалогу, у складному протистоянні *свого й чужого, іншого*. Недаремно, проглядаючи рубрикацію одного з найсвіжіших видань, що побачили світ завдяки зусиллям співробітників Інституту під промовистою назвою *Folkloristička čitanka* («Фольклористична читанка») (Загреб, 2010 р.), відзначаємо дві показові рубрики – «Фольклористика і ми» (хорвати), «Фольклористика й інші». Вважаємо, що така класифікація статей повністю відповідає основним напрямкам діяльності Інституту етнології й фольклористики на сьогодні.

Джерела та література

1. *Bausinger H.* Volkskunde. Von der Altertumsforschung zur Kulturanalyse. – Darmstadt ; Berlin : Carl Habel Verlag, 1972.
2. *Lozica I.* Luj Leže, Slovenska mitologija // *Narodna umjetnost*. – Zagreb, 1987. – № 32. – S. 274–275.
3. *Lozica I.* Hrvatski karnevali. – Zagreb : Golden marketing, 1997.
4. *Marks L., Lozica I.* Finitis decem lustris. Pola stoljeća folklorističkih (filoloških, etnoteatroloških i njima srodnih) istraživanja u Institutu // *Narodna umjetnost*. – 1998. – № 35/2. – S. 67–101.
5. *Rihtman-Auguštin D.* Etnologija i etnomif. – Zagreb : Publika.
6. *Rihtman-Auguštin D.* Struktura tradicijskog mišljenja. – Zagreb : Školska knjiga, 1984.
7. *Rihtman-Auguštin D., Muraj A.* Prvih pedeset godina etnološke misli u Institutu // *Narodna umjetnost*. – 1998. – № 35/2. – S. 103–124.
8. *Zbornik za narodni život i običaje / prir. T. Perić-Polonijo.* – Zagreb : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2010. – Kn. 55. – S. 9–37.

SUMMARY

The time of Institute of Ethnology and Folklore starts in the last decade of the XX century – in 1991. However, in the 1870s and 1880s an intent research interest spreads outside the sphere of verbal folk creation. It is going, in particular, about the attempts to analyse the standards of epistle, the variety of ethnographic texts and private culture (Oleksandr Muray, in 1977), story, everyday life as a genre of modern verbal folk prose and as an important constituent of verbal history (Maya Boshkovich-Stulli, 1984–1988), the diary notes as look to the history from positions of ordinary individual (Divna Zechevich, in 1985). In the 1990s a tendency to research horizons expansion is observed – from separate, exclusively model studios, verbal folk creation to the analysis of verbal traditions of Croats on the whole (it is going about verbal unliterary forms). Hence, the necessity to search the roots of this phenomenon in modern anthropology, the genre theory of theoretical dividing into formulas and forms, which in the 1990s has been supported by the Croatian ethnologists and specialists in folklore, I. Lozicya in particular, appears. Indisputably, interests of that time specialists in folklore are not limited by verbal traditions of the Croatian people only. The 1870s–1880s has demonstrated enough contradictory model with the opposition between a subject and object, verbal and writing culture, text and context.

The researchers study the phenomena, look for the characteristics of that time science, the transformations of folklore genres, folklore traditions and modern cultures. The postmodern breathings in the Institute, consequently, are not the casual phenomenon, considering rather as a result of combination of contextual specialists in folklore signs, which is more frequently presented by the representatives of middle and junior generation of research workers.

Keywords: folkloristics, the tasks and functions of folklore, cultural anthropology, ethnology.